IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

ULUG‘BEK HAMDAM IJODIDA INSON RUHIYATI TALQINI (THE INTERPRETATION OF HUMAN PSYCHE IN THE WORKS OF ULUG‘BEK HAMDAM)

Raximova Guljamol
1-kurs magistranti

E-mail: notephonesm@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli o‘zbek yozuvchisi va adabiyotshunosi Ulug‘bek Hamdam nasriy asarlarida inson ruhiyati, ichki kechinmalari va psixologik evrilishlarining badiiy talqini tahlil qilingan. Yozuvchining "Yolg‘izlik", "Isyon va itoat", "Muvozanat", "Sabo va Samandar" hamda "Ota" kabi roman va qissalarida qahramonlar ruhiy olamining tasvirlanish usullari, badiiy psixologizm mahorati tadqiq etilgan. Tadqiqotda insonning jamiyat va o‘zi bilan to‘qnashuvi, ekzistensial inqiroz holatlari va ularning badiiy ifodalanish qonuniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ulug‘bek Hamdam, badiiy psixologizm, inson ruhiyati, ekzistensializm, ichki monolog, "Muvozanat", ramziylik, badiiy obraz, ruhiy inqiroz, zamonaviy o‘zbek nasri.

Аннотация: В данной статье анализируется художественная интерпретация человеческой психики, внутренних переживаний и психологических трансформаций в прозаических произведениях известного узбекского писателя и литературоведа Улугбека Хамдама. На основе требований системы IMRAD исследованы методы изображения духовного мира героев, мастерство художественного психологизма в таких романах и повестях писателя, как «Одиночество», «Бунт и покорность», «Равновесие», «Сабо и Самандар» и «Отец». Раскрыты закономерности столкновения человека с обществом и самим собой, состояния экзистенциального кризиса и их художественного выражения.

Ключевые слова: Улугбек Хамдам, художественный психологизм, человеческая психика, экзистенциализм, внутренний монолог, «Равновесие», символизм, художественный образ, душевный кризис, современная узбекская проза.

Abstract: This article analyzes the artistic interpretation of the human psyche, inner experiences, and psychological transformations in the prose works of the famous Uzbek writer and literary scholar Ulugbek Hamdam. Based on the requirements of the IMRAD system, the methods of depicting the spiritual world of the characters and the mastery of artistic psychologism in the writer's novels and novellas such as "Loneliness", "Rebellion and Obedience", "Equilibrium", "Sabo and Samandar", and "Father" are investigated. The patterns of human conflict with society and oneself, states of existential crisis, and their artistic expressions are revealed.

Keywords: Ulugbek Hamdam, artistic psychologism, human psyche, existentialism, internal monologue, "Equilibrium", symbolism, artistic image, mental crisis, modern Uzbek prose.

Kirish (introduction)

XX asr oxiri va XXI asr boshlari o‘zbek adabiyoti ijtimoiy-siyosiy evrilishlar, milliy o‘zlikni anglash jarayonlari va estetik mezonlarning yangilanishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda ijod maydoniga kirib kelgan va o‘zining betakror badiiy tafakkuri bilan alohida o‘rin egallagan ijodkorlardan biri Ulug‘bek Hamdamdir. Adib badiiy ijod bilan bir qatorda adabiyotshunos olim

sifatida ham faoliyat ko‘rsatib, asarlarida inson qalbining eng murakkab va yashirin qatlamlarini tadqiq etishga intiladi. Zamonaviy dunyoda insonning o‘zligidan uzoqlashishi, ijtimoiy muhit va ma’naviy qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, ekzistensial yolg‘izlik muammosi uning roman va qissalarining markaziy mavzusiga aylandi [1].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida inson ruhiyatida kechayotgan transformatsiyalarni badiiy aks ettirish adabiyotning bosh vazifasi bo‘lib qolmoqda. Ulug‘bek Hamdam nasri shunchaki voqealar rivojini bayon qilishdan yiroq bo‘lib, u ko‘proq qahramonlarning ichki kechinmalarini, ruhiy tahlillarini birinchi o‘ringa olib chiqadi. Muallifning "Muvozanat", "Isyon va itoat", "Sabo va Samandar" romanlarida inson ruhiyatining dialektikasi chuqur psixologizm yordamida ko‘rsatilgan. Adabiyotshunoslikda ushbu asarlarning syujet chiziqlari va g‘oyaviy yo‘nalishlari o‘rganilgan bo‘lsa-da, qahramonlar ruhiyatining evolyutsion va involyutsion bosqichlari tizimli ravishda, yaxlit konsepsiya doirasida to‘liq tadqiq etilmagan [2].

Tadqiqotning maqsadi Ulug‘bek Hamdam ijodidagi badiiy psixologizm tamoyillarini aniqlash, yozuvchi tomonidan qo‘llanilgan ichki monolog, psixologik parallelizm, tush ko‘rish va ramziylik kabi usullarning funksional vazifalarini ochib berish hamda adibning inson konsepsiyasiga oid falsafiy-estetik qarashlarini tizimlashtirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun yozuvchi asarlaridagi bosh qahramonlar obrazlari ruhiy inqiroz va ma’naviy tiklanish nuqtai nazaridan tahlil ob’ektiga aylantirildi [3].

Metodlar (methods)

Ushbu tadqiqotda zamonaviy adabiyotshunoslikning yetakchi ilmiy-nazariy metodlaridan foydalanildi. Xususan, asarlarning matniy xususiyatlari va badiiy qurilmasini o‘rganishda qiyosiy-tarixiy tahlil metodi, obrazlar tizimi va ularning psixologik holatini baholashda psixanalitik va ekzistensial yondashuvlar ustuvorlik qildi. Shuningdek, qahramonlar xarakteri shakllanishida ijtimoiy muhit va ichki dunyo mutanosibligini aniqlash maqsadida tizimli-tuzilmaviy (struktural) va germenevtik metodlarga tayanildi [4].

Tadqiqotning metodologik asosini Zigmund Freyd va Karl Gustav Yungning psixanaliz nazariyalari, shuningdek, o‘zbek adabiyotshunosligida badiiy psixologizm muammolarini tadqiq etgan olimlar (M.Qo‘shjanov, U.Normatov, D.Quronov)ning ilmiy xulosalari tashkil etadi. Freydning "Men" (Ego) va "U" (Id) o‘rtasidagi ziddiyatlar to‘g‘risidagi nazariyasi Ulug‘bek Hamdam qahramonlarining (masalan, "Muvozanat" romanidagi Yusuf, "Isyon va itoat"dagi Akbar) ichki isyonlari va ruhiy iztiroblarini tushunishda muhim kalit vazifasini o‘tadi [5]. Germenevtik metod yordamida matndagi yashirin ramzlar va metaforalarning psixologik ma’nolari deklaratsiya qilindi.

Natijalar (results)

Ulug‘bek Hamdam romanlari tahlili shuni ko‘rsatdiki, yozuvchi ijodida inson ruhiyati statik (o‘zgarmas) holatda emas, balki dinamik (doimiy harakat va evrilishda) tasvirlanadi.

[1] Hamdam Ulug’bek. Badiiy tafakkur evolyutsiyasi. – Toshkent: Sharq, 2011. – 256 b.

[2] Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Muallif, 2007. – 288 b.

[3] Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: San’at, 2005. – 192 b.

[4] Yo’ldoshev Q. Yoniq so’z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 320 b.

[5] Freyd Z. Psixanaliz haqida beshta ma’ruza. (tarjima). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – 180 b.

Tadqiqot natijasida adib ijodidagi ruhiyat tasviriga xos bo‘lgan quyidagi uchta asosiy model aniqlandi:

1. Ekzistensial inqiroz va Yolg‘izlik modeli. Bu model yozuvchining "Muvozanat" romanida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bosh qahramon Yusuf jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy sinishlar davrida o‘zining ichki muvozanatini yo‘qotadi. Uning ruhiyatidagi parokandalik shunchaki moddiy yetishmovchilikdan emas, balki ma’naviy bo‘shliq va ideallarning yemirilishidan kelib chiqadi. Yusufning ichki monologlari uning o‘zi va dunyo o‘rtasida muvofiqlik qidirishga bo‘lgan umidsiz urinishlaridir [6]. Yozuvchi qahramonning ruhiy azoblarini tasvirlash orqali insonning bu dunyodagi o‘rni va yashashdan maqsadi nima degan fundamental savolni ko‘ndalang qo‘yadi.

2. Isyon va Ma’naviy dualizm modeli. "Isyon va itoat" romanida inson ruhiyatidagi ilohiy va hayvaniy kuchlar, ya’ni muttasil davom etuvchi ichki kurash tahlil qilinadi. Akbar obrazi orqali insonning taqdirga, ijtimoiy qoliplarga nisbatan isyoni va oxir-oqibat chekinishi – itoati psixologik nuqtai nazardan asoslab beriladi. Bu asarda muallif Sharq falsafasidagi tasavvufiy qarashlar (nafs bilan kurash) va G‘arb falsafasidagi sub’ektivizm tamoyillarini sintez qiladi [7].

3. Romantik-garmonik ruhiyat izlanishi. "Sabo va Samandar" romanida esa ruhiyatning lirik va estetik jihatlari ustunlik qiladi. Bu yerda sevgi nafaqat tuyg‘u, balki inson ruhiyatini tozalovchi, uni yuksaltiruvchi va fojiaviy qatlamlarini ochuvchi katarsis vositasi sifatida xizmat qiladi. Qahramonlarning ruhiy holati tabiat tasvirlari va ramziy obrazlar (sabo, samandar qushi) orqali parallellashtiriladi [8].

Psixologik usul	**Badiiy funksiyasi**	**Asar va qahramon misolida**
Ichki monolog	Qahramonning o‘zi bilan o‘zi bahslashishi, yashirin o‘ylarini yuzaga chiqarish.	"Muvozanat" – Yusufning ijtimoiy adolatsizlikdan iztirobi.
Tush ko‘rish (Psixologik fantaziya)	Ongosti jarayonlarining ramziy ifodasi, kelajak yoki o‘tmish bilan ruhiy bog‘lanish.	"Isyon va itoat" – Akbarning o‘z o‘limi va gunohlari haqidagi tushlari.
Psixologik parallelizm	Tabiat hodisalari bilan qahramon ichki dunyosining hamohangligi.	"Sabo va Samandar" – bo‘ron va ichki hissiyotlar to‘qnashuvi.
Ramziylik (Simvolizm)	Mavhum ruhiy holatlarni aniq narsalar (qush, yo‘l, oyna) orqali berish.	"Yolg‘izlik" qissasi – devor va qafas ramzlari.

Muhokama (discussion)

Ulug‘bek Hamdam ijodidagi inson ruhiyati talqinini o‘zbek adabiyotidagi an’anaviy psixologizm (masalan, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, keyinchalik Odil Yoqubov, Said Ahmad nasri) hamda jahon adabiyoti tajribalari bilan qiyoslaganda bir qator o‘ziga xosliklar ko‘zga

[6] Hamdam Ulug’bek. Muvozanat (roman). – Toshkent: Sharq, 2003. – 312 b.

[7] Hamdam Ulug’bek. Isyon va itoat (roman). – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi NMIU, 2005. – 240 b.

[8] Hamdam Ulug’bek. Sabo va Samandar (roman). – Toshkent: O’zbekiston, 2015. – 280 b.

tashlanadi. An’anaviy o‘zbek nasrida psixologizm ko‘proq qahramons xatti-harakatlari va tashqi ijtimoiy konfliktlar ta’sirida shakllangan bo‘lsa, Ulug‘bek Hamdamda konflikt ichkariga – qahramonning ongiga ko‘chadi. Bu holat Fyodor Dostoyevskiy, Frans Kafka, Albert Kamyu asarlaridagi ekzistensialistik yo‘nalishga yaqin turadi [9].

Adabiyotshunos olim D.Quronov ta’kidlaganidek, "Muvozanat" romani o‘zbek nasrida inson g‘oyaviy va ruhiy qadriyatlarining inqirozini butun murakkabligi bilan ko‘rsatgan dastlabki asarlardan biridir [10]. Bizning tadqiqotimiz shuni qo‘shimcha qiladiki, Yusuf obrazidagi ruhiy tushkunlik faqatgina davr almashishi bilan bog‘liq o‘tkinchi holat emas, balki bu – har qanday intellektual shaxsning jamiyat bilan to‘qnashgandagi universal ruhiy mudofaasi (defense mechanism) hisoblanadi. Yozuvchi qahramonni tushkunlik botqog‘idan olib chiqish uchun unga ma’naviy-diniy ildizlarga qaytish yo‘lini taklif etadi, bu esa uning g‘arbona ekzistensializmdan sharqona tasavvufiy yechimga o‘tganidan dalolat beradi.

Shuningdek, muhokama jarayonida adibning ramzlardan foydalanish mahoratiga ham to‘xtalib o‘tish joiz. Muallif qahramon ruhiyatidagi mavhum evrilishlarni ifodalash uchun an’anaviy syujet qoliplaridan voz kechib, assotsiativ tafakkur tarzini qo‘llaydi. Masalan, uning asarlaridagi "yo‘l" ramzi shunchaki masofani emas, balki qahramonning o‘zligini izlash, ruhan poklanishi va ma’naviy yuksalish bosqichlarini bildiradi [11]. Bu esa asarning badiiy-falsafiy qimmatini oshirib, kitobxonni ham ruhiy tahlil jarayoniga jalb qiladi.

Biroq, ba’zi adabiy tanqidchilar Ulug‘bek Hamdam asarlarida qahramonlarning haddan tashqari ko‘p falsafa sotishi va ruhiy iztiroblarning quyuqlashtirib yuborilganini ta’kidlashaji [12]. Bizning fikrimizcha, bu holat yozuvchining estetik konsepsiyasidan kelib chiqadi. Zero, adib maqsadi voqealar ketma-ketligi bilan o‘quvchini jalb qilish emas, balki insonni o‘zi haqida o‘ylashga, o‘z ruhiyatiga nazar tashlashga majbur qilishdir. Shuning uchun ham asarlardagi badiiy vaqt va makon ko‘pincha sub’ektiv xarakterga ega bo‘lib, qahramonning kayfiyatiga muvofiq ravishda kengayadi yoki torayadi.

Xulosa (conclusion)

Xulosa qilib aytganda, Ulug‘bek Hamdam zamonaviy o‘zbek adabiyotida badiiy psixologizm maktabini yangi bosqichga olib chiqqan ijodkordir. Uning roman va qissalarida inson ruhiyati shunchaki tasvir ob’ekti emas, balki asarning kompozitsion va g‘oyaviy o‘zagini tashkil etadi. IMRAD tizimi asosida olib borilgan ushbu tadqiqot quyidagi yakuniy xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

Birinchidan, yozuvchi nasrida inson ruhiyatining tasviri chuqur falsafiylik va ekzistensial pafos bilan yo‘g‘rilgan bo‘lib, unda milliy ruh va umuminsoniy qadriyatlar sintezi namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, adib badiiy psixologizmning ichki monolog, psixologik parallelizm, ramziylik va ong oqimi kabi zamonaviy usullaridan mahorat bilan foydalanib, qahramonlarining ongosti kechinmalarini ochib berishga erishgan.

[9] Kamyu A. Begona. Mif sadoqati. (tarjima). – Toshkent: Sharq, 2001. – 220 b.

[10] Quronov D. Talqin imkoniyatlari. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2011. – 304 b.

[11] Rasulov R. Badiiy matn va psixolingvistika muammolari. – Toshkent: Fan, 2018. – 156 b.

[12] Sharafiddinov O. Ijodkor baxti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004. – 208 b.

Uchinchidan, muallif asarlarida ilgari surilgan inson konsepsiyasi dynamic xarakterga ega bo‘lib, u doimiy ravishda ma’naviy muvozanat, komillik va o‘zlikni anglash sari intilayotgan, xato va isyonlardan xoli bo‘lmagan tirik inson obrazidir.

Tadqiqot natijalari zamonaviy o‘zbek nasrida ruhiyat tasviri evrilishlarini va xususan, Ulug‘bek Hamdam badiiy olamini yanada chuqurroq o‘rganishda, oliy o‘quv yurtlarining filologiya fakultetlarida maxsus kurslar tashkil etishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati (references)

1. Hamdam Ulug‘bek. Badiiy tafakkur evolyutsiyasi. – Toshkent: Sharq, 2011. – 256 b.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Muallif, 2007. – 288 b.
3. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: San’at, 2005. – 192 b.
4. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 320 b.
5. Freyd Z. Psixanaliz haqida beshta ma’ruza. (tarjima). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – 180 b.
6. Hamdam Ulug‘bek. Muvozanat (roman). – Toshkent: Sharq, 2003. – 312 b.
7. Hamdam Ulug‘bek. Isyon va itoat (roman). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2005. – 240 b.
8. Hamdam Ulug‘bek. Sabo va Samandar (roman). – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – 280 b.
9. Kamyu A. Begona. Mif sadoqati. (tarjima). – Toshkent: Sharq, 2001. – 220 b.
10. Quronov D. Talqin imkoniyatlari. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2011. – 304 b.
11. Rasulov R. Badiiy matn va psixolingvistika muammolari. – Toshkent: Fan, 2018. – 156 b.
12. Sharafiddinov O. Ijodkor baxti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004. – 208 b.